

01

พุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: ข้อสังเกตเรื่อง “นิกายสรรวาสตีวาท”*

Buddhism in Southeast Asia: A Reappraisal of Ideas on the Sarvastivadin Sect of Buddhism

Received: June 1, 2021 | Revised: July 1, 2021 | Accepted: July 21, 2021

อริพัฒน์ ไพบูลย์**

Atiphat Paibool

---

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา ศุขชีวะ และ รองศาสตราจารย์ ดร.สฤกษ์ดีพงษ์ ชุนทรง เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: atiphatpaibool@gmail.com

Master's student of Program in Archaeology, Graduate School, Silpakorn University.
email: atiphatpaibool@gmail.com

บทคัดย่อ

นักวิชาการจำนวนมากนิยมจำแนกพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออกเป็นสองนิกายใหญ่ตามภาษา คือ ภาษาบาลีเป็นตัวแทนของฝ่ายเถรวาท และ ภาษาสันสกฤตเป็นตัวแทนของฝ่ายมหายาน ทว่าในเอกสารหลายฉบับโดยเฉพาะ เอกสารจีนได้มีการกล่าวอ้างถึงพุทธศาสนานิกายสรรวาสติวาทซึ่งเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตอยู่บ่อยครั้ง นำไปสู่ประเด็นคำถามที่ว่า หลักฐานพุทธศาสนาที่เป็นภาษาสันสกฤตเหล่านั้นจะสัมพันธ์เฉพาะเพียงพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างเดียวหรืออาจเป็นนิกายสรรวาสติวาทด้วย

จากการศึกษาในเบื้องต้นพุทธศาสนาสกุลดังกล่าวได้เข้ามาปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ราวพุทธศตวรรษที่ 10 ในพื้นที่เกาะชวา สัมพันธ์กับการขยายตัวทางการค้าในยุคอินโด-โรมันและราชวงศ์กษัตริย์ซึ่งอุปถัมภ์พุทธศาสนานิกายนี้อย่างชัดเจน โดยพุทธศาสนานิกายนี้มีศูนย์กลางสำคัญอยู่ในพื้นที่หมู่เกาะก่อนจะเผยแผ่มาสู่เขตภาคพื้นทวีป ซึ่งสามารถเห็นได้จากความใกล้เคียงของรูปแบบศิลปะระหว่างภูมิภาคทั้งสองผ่านหลักฐานภาพเล่าเรื่องและหลักฐานประติมากรรม

คำสำคัญ: พุทธศาสนา, นิกายสรรวาสติวาท, เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

A b s t r a c t

Southeast Asia is a region where Buddhism has a strong influence. Initially, many scholars distinguished Buddhism in Southeast Asia into two large groups in accordance with the language they use: the Pali language represents the Theravada sect; the Sanskrit language represents the Mahayana faction. However, in many documents, especially Chinese documents, there are frequent references to Sarvastivadin Buddhism, a Theravada Buddhism which uses the Sanskrit language. Therefore, I argue that Sanskrit evidence in Southeast Asia was related not only to Mahayana Buddhism but perhaps to the Sarvastivadin sect as well.

The result demonstrates that Sarvastivadin Buddhism appeared in Southeast Asia around the 5th century A.D. in the Java archipelago associated with the expansion of trade during the Indo-Roman and under the influence of the Kushana dynasty. The notable center of this Buddhist sect in Southeast Asia was in the archipelago area before spreading to the continental region. The relationship between the two regions is attested to by the similarity of the art styles reflected by the archaeological evidence, for example, in bas-reliefs and sculptures.

Keywords: Buddhism, Sarvastivadin sect, Southeast Asia

บทนำ

พุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งซึ่งมีหลักปรัชญาที่ซับซ้อนกว้างขวาง อันเป็นผลสืบเนื่องจากความเห็นที่หลากหลายของสำนักคิดต่างๆ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากมุมมองต่อพระธรรมวินัย พระอภิธรรม รวมไปถึงมุมมองต่อองค์พระศาสดาที่ต่างกันไป ความเห็นที่แตกต่างกันนี้นำไปสู่การเกิดขึ้นของพุทธศาสนานิกายย่อยจำนวนมาก เช่น นิกายसरรวาสตีวาท นิกายสมิตยะ นิกายมหาสังฆิกะ นิกายเจติยวาท เป็นต้น (กรมศิลปากร 2557: 22-29; เสถียร โพธิ์นันทะ 2513: 190-198) พุทธศาสนานิกายย่อยเหล่านี้ได้แพร่กระจายไปทั่วทั้งอนุทวีปอินเดีย เอเชียกลาง ศรีลังกา รวมทั้งอุซาคเนย์

สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มปรากฏหลักฐานในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เช่น จารึกคาถา “เย ธมมา” ภาษาสันสกฤต บนสถูปจำลองจากรัฐยะไข่ ประเทศเมียนมา และภาพปูนปั้นรูปพระนาคปรก จากเมืองโบราณอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น (ผาสุข อินทรารุช 2548: 201-202) นอกเหนือจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้วเอกสารหลายฉบับได้แสดงภาพพุทธศาสนาที่มีความหลากหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คล้ายคลึงกับในอินเดียกล่าวคือ เช่น เอกสารฮุ่ยเจี้ยว (Huijiao) ราวพุทธศตวรรษที่ 10 กล่าวถึง ภิกษุคุณวรมัน ชาวแคชเมียร์ ได้นำเอาพระพุทธรูปศาสนามูลसरรวาสตีวาทมาเผยแพร่ยังเกาะชวา (Sen 2014: 46) ในบันทึกของภิกษุอี้จิงได้พรรณนา

ถึงเมืองต่างๆ ในอุษาคเนย์ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ว่า พุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้มีทั้งนิกายसरรวาสตีวาทิน นิกายสมิตยะและนิกายเถรวาท ต่างไปจากจีนซึ่งอุทิศให้แต่อารยมหาสังฆิกะ (มหายาน) (Majumdar 1986: 141, 144; Takakusu 1966: 10-14)

ข้อมูลข้างต้นสะท้อนถึงความหลากหลายของพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มากกว่าเพียงนิกายเถรวาทและมหายาน กระนั้นการศึกษาแต่เดิยังคงนิยมจำแนกพุทธศาสนาออกเป็น 2 กลุ่มหลักตามภาษาที่ใช้ คือ ฝ่ายเถรวาทพิจารณาจากภาษาบาลี และฝ่ายมหายานพิจารณาด้วยภาษาสันสกฤต (Assavavirulhakarn 2010; ภาสุข อินทรารุจ 2548: 203)

โดยการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ให้ความสนใจกับพุทธศาสนานิกายसरรวาสตีวาท เนื่องด้วยพุทธศาสนาสกุลดังกล่าวเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตในการบันทึกข้อความพระธรรมเช่นเดียวกับฝ่ายมหายาน ลักษณะดังกล่าวนี้นำไปสู่ประเด็นคำถามที่ว่า หลักฐานพุทธศาสนาที่เป็นภาษาสันสกฤตเหล่านั้นจะสัมพันธ์เฉพาะเพียงพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างเดียวหรืออาจเป็นนิกายसरรวาสตีวาทด้วย ฉะนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาเพื่อให้เข้าใจร่องรอยของหลักฐานที่อาจสะท้อนถึงแนวคิดของพุทธศาสนานิกายसरรวาสตีวาท อันจะเป็นตัวช่วยสำคัญสำหรับการเพิ่มพูนความเข้าใจเกี่ยวกับความหลากหลายของพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นิกายสรรวาสติวาท (Sarvastivadin)

นิกายนี้ในฝ่ายบาลีเรียกว่า “สัพพัตถิกวาท” เป็นสาขาหนึ่งของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แยกตัวออกมาตั้งแต่หลังการสังคายนาครั้งที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 2-3) ก่อนจะลงหลักปักฐาน ณ เมืองมถุรา คันธาระ กัศมีระ (แคชเมียร์) และปัญจาบ พุทธศาสนานิกายนี้มีเอกลักษณ์สำคัญคือ การใช้พระธรรมวินัยแบบสถวีระ (เถรวาท) แต่บันทึกเนื้อหาด้วยภาษาสันสกฤต นักวิชาการบางท่านเสนอว่า ผู้ก่อตั้งนิกายนี้เป็นผู้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ จึงเป็นเหตุให้นิกายนี้ใช้ภาษาสันสกฤตในการจดบันทึกพระธรรมวินัย เพราะสันสกฤตเป็นภาษาที่ใช้โดยเฉพาะในวรรณะสูงของสังคมอินเดียขณะนั้น (เสถียร โพธิ์นันทะ 2513: 458)

คำว่า “สรรวาสติวาท” มีที่มาจากข้อพระธรรมพื้นฐานของนิกาย คือ “สรรวมัฮัสติ” แปลว่า “สรรพสิ่งล้วนปรากฏภูมิ หรือทุกสิ่งล้วนดำรงอยู่” (สรรวม แปลว่า ทั้งหลาย, สรรพสิ่ง อัสนิ แปลว่า ปรากฏ, ดำรงอยู่) ทั้งนี้ยังปรากฏชื่ออื่นๆ ด้วย อาทิ มูลสรรวาสติวาทิน, อารยสรรวาสติวาทิน, ไวยาชิกะ หรือไววยาชิกะแห่งมถุรา อันมีที่มาจากคัมภีร์สำคัญของนิกาย คือ มหาวิภาง (Hazra 1981: 31-32)

ข้อพระธรรมหลายข้อมีความใกล้เคียงกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมากแต่มีข้อแตกต่างอยู่บางประการ เป็นต้นว่า เน้นอภิธรรมมากกว่าพระวินัย บ้างจึงเรียกว่า พระอภิธรรมวาทิกะ หรือนิกายเหตุวาท, ชันธภาวะ (ขันธ 5) มีอยู่ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ไม่เสื่อม คล้ายกับแนวคิดของนิกายวัชชีบุตร สมิติยะ และมหาสังฆิกะ แต่ปฏิเสธปาฏิหาริย์ของพระพุทธรองค์ และพระโพธิสัตว์เชื่อว่าเป็นบุคคลธรรมดา ต่างไปจากฝ่ายมหายาน การหลุดพ้นจะเกิดได้เมื่อทำการศึกษาพระอภิธรรมอย่างจริงจัง และบุคคลนอกศาสนาสามารถบรรลุธรรมได้ (Dutt 1978: 126-127, 136; ผาสุก อินทรารุช 2530: 43-44)

นิกายสรรวาสติวาทนับเป็นนิกายหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของอินเดีย แม้จะถูกกลดบบาทหลงหลังการ

สังคายนาคั้งที่ 3 ในรัชกาลของพระเจ้าอโศกมหาราชทำให้สูญเสียบ้านที่ในภาคกลางของอินเดีย แต่อิทธิพลของนิกายนี้ยังปรากฏชัดเจนในภาคตะวันตกของอินเดียและเอเชียกลาง กระทั่งเจริณูสูงสุดในรัชสมัยพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะ (พุทธศตวรรษที่ 6) เนื่องจากได้รับการอุปถัมภ์จากราชวงศ์ ดังเห็นได้จากจารึกบนผอบที่พบภายในสถูปชาจีเกีเธรี (Shaji-kidheri) เมืองเปศวาร์ (Peshawar) ประเทศปากีสถาน (ภาพที่ 1) ซึ่งระบุถึง “ผอบนี้พระเถรจารย์แห่งสังฆะสรวาสตีวาทีนได้สร้างขึ้นถวายมหาราชกนิษกะ” สะท้อนถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระสงฆ์นิกายสรวาสตีวาทีกับราชวงศ์กุษาณะ (Brainerd 1910: 136-137; Loeschner 2012: 6)

นอกจากนี้นิกายดังกล่าวยังแพร่หลายในกลุ่มชาวอินโด-กรีก ชนกลุ่มน้อยต่างๆ ในเอเชียกลาง เช่น งัวยสี สีเถียน กุฉาน เป็นต้น (จิรัสสา คชาชีวะ 2562: 71-73) ส่งผลให้คัมภีร์ของนิกายนี้ยังได้รับการสืบทอดอยู่ในกลุ่มพระสงฆ์วัชรยานทิเบตและจีน และถูกแปลเป็นภาษาต่างๆ มี ภาษาจีน ภาษาโฆตาน ภาษาโตซารี และภาษาทิเบต เป็นอาทิ ดังมีการพบชิ้นส่วนคัมภีร์ของนิกายสรวาสตีวาทีจำนวนมากในเอเชียกลาง เขตกิลกิต (Gilgit) ประเทศปากีสถาน และเนปาล ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 6-12 (Bapat 1956: 93-95; เสถียร โปธินันทะ 2513: 458-512)

ภาพที่ 1 ผอบพร้อมรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิและจารึกจากสถูปชาจีเกีเธรี ประเทศปากีสถาน (ที่มา: Hans Loeschner, “The stupa of the Kushan emperor Kanishka the great with comments on the Azes era and Kushan chronology,” *Sino-Platonic Papers* 227 (July 2012): 7.)

การศึกษาเรื่องนิกายสรรพาสติวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ดังกล่าวข้างต้นพุทธศาสนาสกุลนี้มีลักษณะสำคัญคือ การบันทึกเนื้อหาต่างๆ ด้วยภาษาสันสกฤต นihar-รานชัน ราย (Nihar-Ranjan Ray) ได้ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศเมียนมามาก่อนจะตั้งข้อสังเกตว่า แม้จารึกหลายหลักจะใช้ภาษาสันสกฤต แต่ไม่แสดงเนื้อหาหรือที่มาจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานชัดเจน เช่น จารึกคาถา เย ธมมา บนระฆังสำริด จากรัฐยะไข่ จึงอาจมีความเป็นไปได้ว่า เนื้อหาอาจจะมาจากคัมภีร์ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทอื่นที่ใช้ภาษาสันสกฤต เช่น นิกายสรรพาสติวาท เป็นต้น (Ray 1936: 1-18, 31-33, 96)

การศึกษาของประพจน์ อัครวิรุฬหการ พบว่าจารึกที่จารึกด้วยภาษาสันสกฤตนั้นกระจุกตัวอยู่ในเขตพื้นที่หมู่เกาะ และฝั่งตะวันออกของภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ (เขมร-จามปา) ส่วนในเขตศรีเกษตร และทวารวดี (ภาคพื้นทวีปฝั่งตะวันตก) กลับพบจารึกภาษาบาลีเป็นหลัก และจารึกคาถาเย ธมมา ที่รานชัน รายอ้างถึงนั้นเป็นคาถาที่นิยมอยู่ทั่วไปในพุทธศาสนา จะหยิบยกเอาคาถาดังกล่าวขึ้นมาใช้ก็ยากจะพิสูจน์ได้ชัดเจนกว่ากระทำภายใต้กรอบนิกายใด แต่อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า สังฆารามต่างๆ ในพุทธศาสนามีลักษณะของการอยู่อาศัยที่ปะปนกันไม่แบ่งแยกนิกายใดออกจากกันอย่างชัดเจน อาทิ คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารวาทินแม้จะมีข้อมูลชี้ชัดเจนว่า คณะสงฆ์นี้มีความใกล้ชิดกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแบบอินเดียนเหนือมากแต่ก็ปรากฏหลักฐานทั้งเอกสารและโบราณคดีที่มีลักษณะแบบมหายานร่วมอยู่ด้วย แสดงถึงการผสมปนเปกันของพระสงฆ์หลายนิกาย (Assavavirulhakarn 2010: 73, 107-109, 185-186)

ทั้งนี้จากการขุดค้นทางโบราณคดี ณ เจดีย์จุลประโทนได้มีการพบภาพเล่าเรื่องกลุ่มหนึ่งซึ่งสามารถจำแนกออกเป็นชาดกเรื่องต่างๆ ในพุทธศาสนาทั้งสิ้น 12 เรื่อง ประกอบด้วย 1) ไมตรกันยกะชาดก 2) จันทรประภาชาดก 3) สุปารกะชาดก 4) กัจจปะชาดก 5) มหากปิชาดก 6) ชัท

ทันตะ 7) วิสวันตระ 8) ศยามกะ 9) พญาข้างสละชีพ-ภาพพญาข้างได้รับความเคารพ 10) ภาพพระราชโอรสใจบุญ 11) ภาพพระราชโอรสผู้ชั่วร้ายถูกเผาในเพลิงนรก 12) จุลธรรมปาละ

พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้อธิบายว่า ภาพสลักเหล่านี้มีที่มาจากพระสูตรฝ่ายมหายาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาสันสกฤต เช่น เรื่องกัจจปะชาดกไม่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมบาลีเลย ส่วนไมตรกัณยกะชาดก, สุปารกะชาดก และชัททันตะ มีร่องรอยในคัมภีร์สันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี โดยคัมภีร์ที่อาจเป็นที่มาของภาพเล่าเรื่องข้างต้น ได้แก่ คัมภีร์ชาตกัสวตะ ส่วนกัจจปะชาดก, ชัททันตะ, มหากปิชาดก และศยามกะ หรือชัททันตะอาจมีที่มาจากสูตราลังการ รวมทั้งอาจจะมีที่มาจากคัมภีร์มหาวัสตุและคัมภีร์ประเภท อวทาน ซึ่งคัมภีร์ข้างต้นเป็นของนิกายธรรมาสถิตวาท พระภิกษุอัจฉินกล่าวว่า คัมภีร์เช่นชาตกมาลาและสูตราลังการเป็นที่นิยมท่องบ่นกันใน 5 แคว้นในอินเดียและในบรรดาประเทศแถบทะเลใต้ (เกาะสุมาตรา และหมู่เกาะชวา) และภาพเล่าเรื่องต่างๆ จากจุลประโทนนั้นก็แสดงฉากที่ใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียเหนือหลายกลุ่ม เช่น ศิลปะคันธาระ ศิลปะคุปตะ รวมทั้งจิตรกรรมฝาผนังในถ้ำพุทธศาสนาในเอเชียกลาง โดยเฉพาะถ้ำกิชิล (Kizil) มณฑลซินเจียง ประเทศจีน ซึ่งพุทธศาสนานิกายนี้เจริญอยู่ (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2517: 19, 33-37) (ภาพที่ 2-3)

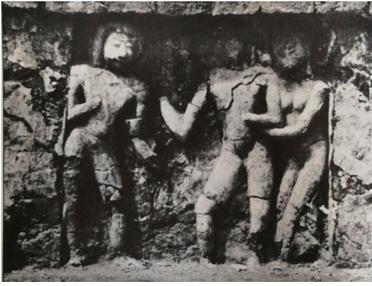
ภาพเล่าเรื่องกัจจปะชาดก จากจุลประโทน

ภาพเล่าเรื่องกัจจปะชาดก จากถ้ำกิชิล

ภาพที่ 2 เปรียบเทียบภาพเล่าเรื่องกัจจปะชาดก

(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), ภาพที่ 15.)

ภาพเล่าเรื่องวิสันตระชาตก จากจุลประโทน

ภาพเล่าเรื่องวิสันตระชาตก ศิลปะคันธาระ

ภาพที่ 3 เปรียบเทียบภาพเล่าเรื่องวิสันตระชาตก

(ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน, ภาพที่ 25, 28.)

จากร่องรอยดังกล่าว พิริยะ ไกรฤกษ์ จึงเสนอว่า ภาพสลักที่จุลประโทนนั้นอาจเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ที่ใช้ภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะนิกายสรรวาสติวาท แม้จะมีร่องรอยของคัมภีร์ในพุทธศานาฆายานผสมอยู่แต่ไม่พบหลักฐานอื่นที่ยืนยันถึงเอกลักษณ์ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เช่น รูปเคารพพระโพธิสัตว์ (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2517: 36-37) ด้าน ซอง บวส เซอเลียร์ (Jean Boisselier) นักโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะชาวฝรั่งเศสกล่าวว่า ภาพเล่าเรื่องดังกล่าวควรมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ในช่วงต้นของเจดีย์จุลประโทน โดยภาพเล่าเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบศิลปะแบบประเพณีมาจากอินโดนีเซียและศรีวิชัย ส่วนแนวคิดนั้นอาจได้รับแรงบันดาลใจจากลัทธิเถรวาทในพุทธศาสนา (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2517: 8)

ประเด็นนี้ นันทนา ชุตินวงศ์ (2520) เสนอแย้งว่าข้อเสนอของพิริยะที่เสนอว่าภาพเล่าเรื่องจากจุลประโทนนั้นมีที่มาจากคัมภีร์อวทานมาลาของสรรวาสติวาท แต่ความจริงแล้วภาพเล่าเรื่องที่ปรากฏอยู่ ณ สถูปแห่งนี้มีที่มาจากคัมภีร์โบราณของพุทธศาสนาหลายคัมภีร์ เช่น อวทานศตกะ ซึ่งแต่งขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 7 ทั้งยังปรากฏร่องรอยของชาตกฝ่ายบาลีซึ่งแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 เช่น ชาตกอัฐกถา และชาตกสตะวะ รวมทั้งคัมภีร์ฝ่ายมหายาน เช่น ชาตกมาลา ของท่านอารยะศูร คัมภีร์มหาวิสดุอวทาน ของนิกายโลกุตตรวาท หรือสูตรล้างการซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธ

ศตวรรษที่ 6-8 ด้วย ทั้งปรากฏข้อสังเกตอีกว่า นิทานเหล่านี้เป็นที่แพร่หลาย อยู่แล้วในอินเดียก่อนการแยกตัวของนิกายสรรพาสติวาท พุทธศาสนาหลาย นิกายก็ยอมรับและถ่ายทอดนิทานเหล่านี้กันอย่างมากมาย จึงทำให้นิทาน เหล่านี้มีชื่อเรียกที่หลากหลายและอยู่ในหลายคัมภีร์ต่างกันไปตามแต่นิกาย จึงอาจจะยังไม่เหมาะสมนักในการระบุเอาไว้ว่ามีที่มาจากแหล่งคัมภีร์เดียว

นิกายสรรพาสติวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จาก เอกสารจีน

พุทธศาสนานิกายสรรพาสติวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกกล่าว ถึงครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ดังปรากฏใน เอกสารฮุยเจี้ยว กล่าว ถึง ภิกษุคุณวรมัน ชาวแคชเมียร์ ได้นำเอาพระพุทธศาสนามูลสรรพาสติวาท มาเผยแผ่ยังเกาะชวา (Majumdar 1986: 141, 144; Sen 2014: 46) จาก ข้อความข้างต้น หิมาณฑุ พี ราย ได้ตั้งข้อสังเกตว่า พุทธศาสนาสกุลสรรพาสติวาทให้ความสำคัญกับเรื่องของคณะพระธรรมทูตและการเผยแผ่พระ ธรรมเป็นอย่างมาก การปรากฏตำนานเรื่องคุณวรมันซึ่งเป็นพระธรรมทูต ของนิกายสรรพาสติวาทจึงสะท้อนถึงความเป็นได้ที่พุทธศาสนานิกายสรรพาสติวาทได้เคยแพร่หลายในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Ray 2006: 316)

บันทึกของพระอี้จิง ภิกษุจีนผู้ได้เดินทางมายังเกาะชวาในราวพุทธ ศตวรรษที่ 12 มีความตอนหนึ่งพรรณนาถึงพุทธศาสนาในเมืองต่างๆ ของ อุษาคเนย์เอาไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า พุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้เจริญรุ่งเรือง ไม่ต่างจากอินเดียและสิงหลทวีป (เกาะลังกา) ภิกษุทั้งหมดเป็นอารยสถวีระ อารยมหาสังฆิกะไม่มี โดยทั่วไปเป็นฝ่ายสรรพาสติวาทิน ปรากฏอยู่ในเมือง ศรีเกษตร ลังกาสูกะ ทวารวดี จัมปา และเมืองไผ่ซี (ศรีวิชัย) นิยมบันทึก คัมภีร์ด้วยภาษาสันสกฤตมาก แม้ว่าบางครั้งจะมีผู้ยอมรับนับถือฝ่ายสมิติ ยะ และนิยมศึกษาคัมภีร์ในฝ่ายอารยสถวีระอยู่บ้าง ต่างไปจากจีนซึ่งอุทิศ ให้แต่อารยมหาสังฆิกะ (Takakusu 1966: 10-14)

ข้อสังเกตเพิ่มเติมเกี่ยวกับพุทธศาสนาสรรวาสติวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สรรวาสติวาทจากเอกสารจีน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ตำนานคุณธรรมนั้นมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยอายุของตำนานดังกล่าวอายุสอดคล้องกับจดหมายเหตุจีนราชวงศ์เหลียงและราชวงศ์จิ้นซึ่งระบุถึงเหตุการณ์สำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ของอาณาจักรพูนัน โดยจดหมายเหตุจีนทั้งสองระบุว่า ครั้นพุทธศักราช 900 อาณาจักรพูนันถูกปกครองภายใต้ชนชาติอื่น (ชาวเถียนจู) ในต้นปีนั้น เถียนจูจันถัน (Tien Chu Chan-Tan) กษัตริย์แห่งพูนันได้ทรงส่งช่างฝึกแล้วไปเป็นเครื่องบรรณาการ (แต่พระเจ้ากรุงจิ้น) (Coedes 1986: 46) จากข้อมูลส่วนนี้จะพบข้อความสำคัญโดยเฉพาะคำว่า “อาณาจักรพูนันถูกปกครองภายใต้ชนชาติอื่น (ชาวเถียนจู)” ซึ่งนี้มีนัยยะสำคัญยิ่ง

ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ (George Coedes) อธิบายว่า คำว่า “เถียนจู” เป็นคำเรียกชาวอินเดียโดยชาวจีน “เถียนจูจันถัน” จึงควรแปลว่า “จันถันชาวอินเดีย” ส่วนคำว่า “จันถัน” ตรงกับคำว่า “จันพัน (Chandan)” ซึ่งเป็นตำแหน่งของพวกยูยจี หรือพวกอินเดีย-ซิเถียน ฉะนั้นกษัตริย์เถียนจูจันถันจึงควรเป็นเชื้อสายราชวงศ์กุษาณะจากอินเดีย (Coedes 1986: 46)

อนึ่ง ราชวงศ์กุษาณะ หรือพวกกษะ-ซิเถียนได้รุกรานอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 มีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำสินธุ พื้นที่ตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย พื้นที่ของรัฐอูตรประเทศ และตอนเหนือของลุ่มแม่น้ำคงคา มีเมืองหลวงสำคัญถึง 2 เมือง ได้แก่ ปุรุชปุระ (เปชวาร) และเมืองมธุรา ก่อนจะเริ่มเสื่อมอำนาจและล่มสลายลงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 8 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 9 จากการถูกรุกรานโดยชาวเปอร์เซียและราชวงศ์เล็ก ๆ อื่นๆ ในเขตลุ่มแม่น้ำคงคาตอนล่าง (Chakrabarti & Lal 2014: 50-51; Basham 1977: 62) ทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวยังตรงกับช่วงอินโด-โรมัน (Indo-Roman) เป็นช่วงเวลาที่ยินดีและโรมันมีการติดต่อค้าขาย

กันอย่างเข้มข้น อันมีเหตุมาจากการขยายอาณาเขตของทั้งจักรวรรดิโรมัน และอาณาจักรกุษาณะของชาวศกะครอบคลุมพื้นที่เอเชียกลาง คาบสมุทรอินเดียน และทะเลอาหรับ ทำให้การติดต่อทั้งทางบกและทางทะเลระหว่างซีกโลกตะวันตกและซีกโลกตะวันออกใกล้ชิดกันมากขึ้นกว่าสมัยก่อนหน้า (ผาสุข อินทรารุช 2542: 43; 2547: 35-36)

การที่กษัตริย์ชาวซีเลียขึ้นมาปกครองที่ฟูนันนั้นเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะราชวงศ์กุษาณะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพุทธศาสนานิกายสรรวาสตีวาท ฉะนั้นเป็นไปได้หรือไม่ว่า การปรากฏชื่อกษัตริย์ชาวซีเลียที่ฟูนันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 นั้นเกี่ยวเนื่องกับการเดินทางมาของคุณวรมัน ภิกษุชาวแคชเมียร์ และช่วงเวลาอินโด-โรมัน อันนำมาซึ่งกระแสของการไหลมาของชาวอินเดีย-ซีเลียและพุทธศาสนาสรรวาสตีวาทในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

ข้อสังเกตด้านภาษาและจารึก

ตามบันทึกหลวงจีนอี้จิงได้พรรณนาไว้ในบันทึกของท่านว่า พุทธศาสนาในเมืองต่างๆ ของอุซาคเนย์นิยมบันทึกคัมภีร์ด้วยภาษาสันสกฤตมาก ในจดหมายเหตุราชวงศ์เหลียงราวพุทธศตวรรษที่ 10 อ้างว่า พระเจ้าชัยวรมันแห่งฟูนัน (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 11) ทรงส่งพระธรรมทูตไปเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหลียงจำนวน 2 รูป รูปหนึ่งชื่อ สังฆบาลภิกษุ อีกรูปหนึ่งชื่อ มันทระภิกษุ เพื่อชำระ-แปลความคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาสันสกฤตเป็นจำนวนมาก (Briggs 1951: 29) แสดงให้เห็นถึงภูมิรู้ทั้งในพุทธปรัชญาและความรู้ในภาษาสันสกฤตของพระภิกษุทั้งสอง สะท้อนว่า พระสงฆ์ในฟูนันมีความสามารถในการใช้ภาษาสันสกฤตในการบันทึกข้อพระธรรมเป็นอย่างดี ทั้งยังอาจตีความได้เป็น 2 นัยยะ 1) พุทธศาสนาในฟูนันเป็นฝ่ายสรรวาสตีวาท หรือ 2) พุทธศาสนาในฟูนันขณะนั้นเป็นฝ่ายมหายาน

ผู้วิจัยจึงพิจารณาจารึกที่มีอายุอยู่ในช่วงเดียวกับการเริ่มปรากฏร่อง

รอยของนิกายสรรวาสติวาท คือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-12 โดยพบจารึกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะเวลาดังกล่าวเป็นจำนวน 71 หลัก สามารถจำแนกได้เป็น 3 กลุ่มภาษา ประกอบด้วย 1) สันสกฤตจำนวน 31 หลัก 2) บาลี 32 หลัก และ 3) ภาษาอื่นๆ 9 หลัก มี ภาษาปยู ภาษาเขมร โบราณ เป็นอาทิ (ตารางที่ 1) ซึ่งจากจำนวนในข้างต้นชี้ว่า จารึกภาษาสันสกฤตจะพบมากในเขตคาบสมุทรมและหมู่เกาะ แม้ว่าในประเทศไทยจะพบจารึกภาษาสันสกฤตที่มาก แต่ยังมีปริมาณที่น้อยกว่าภาษาบาลีอย่างชัดเจน สอดคล้องกับการศึกษาของประพจน์ อัครวิรุฬหการในข้างต้น

ตารางที่ 1 ปริมาณจารึกในประเทศต่างๆ แบ่งตามภาษาที่ใช้

ประเทศ	พุทธศตวรรษ	จำนวนรวม	ภาษา		
			สันสกฤต	บาลี	อื่นๆ
ไทย	10 - 12	47	15	27	6
กัมพูชา	10 - 12	2	1	1	-
เวียดนาม (เฉพาะในเขตวัฒนธรรมจามปา)	10 - 12	3	3	-	-
เมียนมา	10 - 12	11	4	4	3
อินโดนีเซียและ คาบสมุทรมลายู	10 - 12	8	8	-	-

การปรากฏจารึกภาษาสันสกฤตจำนวนมากในพื้นที่หมู่เกาะและเขตประเทศเวียดนามและกัมพูชานั้น สอดคล้องกับตำนานคุณวรมันที่เดินทางมายังเกาะชวาอันอาจส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่ดังกล่าวรู้จักกับพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดี ดังพระอัจฉิงกล่าวในบันทึกว่า “...ให้ภิกษุทั้งหลายเดินทางมาศึกษาภาษาสันสกฤตที่ไผ่ชี (ศรีวิชัย) นี้ให้แตกฉาน ก่อนจะเดินทางต่อไปยังดินแดนพุทธภูมิ...” (Sen 2015: 464) ทั้งนี้การพบจารึกภาษาสันสกฤตเป็นหลักในเขตประเทศเวียดนามและกัมพูชาก็สอดคล้องกับจดหมายเหตุราชวงศ์เหลียงที่อ้างถึงการส่งพระธรรมทูตไปแปลพระคัมภีร์สันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันในข้างต้น

ในประเด็นข้างต้นเป็นที่น่าสังเกตว่า เอกสารจีนช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 10 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 10 อันได้แก่ตำนานคุณวรมันและจดหมายเหตุจีนราชวงศ์เหลียงและราชวงศ์จิ้นอ้างตรงกันถึงการมาปรากฏของอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายสรรวาสติวาทและชาวศกะซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับนิกายดังกล่าว ต่อมาในเอกสารจีนราวปลายพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงพุทธศตวรรษที่ 12 เริ่มมีการอ้างถึงความแตกฉานด้านภาษาสันสกฤตของชาวอุษาคเนย์ เช่น พระธรรมทูตในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันแห่งพุนัน หรือคำแนะนำของหลวงจีนอึ้งจี้ที่เกี่ยวกับการมาศึกษาภาษาสันสกฤตในรัฐศรีวิชัย สอดคล้องกับการพบจารึกภาษาสันสกฤตเป็นหลักในเขตหมู่เกาะและประเทศเวียดนาม (ในเขตวัฒนธรรมจามปา) - กัมพูชา ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าความกระจายตัวดังกล่าวเป็นผลเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับการรับอิทธิพลพุทธศาสนานิกายสรรวาสติวาทและอิทธิพลของราชวงศ์กุษาณะในราวพุทธศตวรรษที่ 10

ข้อสังเกตเรื่องรูปแบบประติมากรรม

ดังข้อเสนอของของ บวสเซอร์เชอริ์ข้างต้นที่ว่า ภาพเล่าเรื่องที่จุลประโทนมีรูปแบบของภาพได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบศรีวิชัย (ทิริยะ ไกรฤกษ์ 2517: 8) ซึ่งไฮเรม วัตวาร์ด (Hiram Woodward) ได้ยกตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบศิลปะศรีวิชัยในเขตหมู่เกาะกับศิลปะทวารวดีในเขตภาคพื้นทวีปไว้อย่างน่าสนใจว่า พบความคล้ายคลึงกันของรูปแบบพระวิษณุที่พบจากเมืองศรีมโหสถที่ประทับยืนตรงมีพระกรแยกเป็นอิสระออกจากพระวรกายคล้ายคลึงกับพระวิษณุในเขตคาบสมุท (ภาพที่ 4-5) หรือพระวิษณุจากเมืองศรีเทพที่ทรงยืนเอียงพระวรกายแบบตรีภังค์ มีพระกรลอยตัวจากพระวรกายอย่างชัดเจนคล้ายคลึงกับพระอวโลกิเตศวร 12 กร ศิลปะศรีวิชัย (Woodward 2003: 88-92) (ภาพที่ 6-7)

ภาพที่ 4 เทวรูปพระวิษณุ
จากเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

ภาพที่ 5 เทวรูปพระวิษณุ
จากตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ภาพที่ 6 (ซ้าย) เทวรูปพระวิษณุ จากเมืองศรีเทพ

ภาพที่ 7 (ขวา) พระอวโลกิตศวรร 12 กร ศิลปะศรีวิชัย สมบัติเอกชน

(ที่มา: Hiram Woodward, *The Art and Architecture of Thailand* (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2003), fig.18.)

คำกล่าวของนายบวสเชอเลียร์และวีควาร์ดสอดคล้องกับบันทึกของพระภิกษุอึ้งจิงและตำนานพระภิกษุคุณวรมันที่ว่า พุทธศาสนาเถรวาทในฝ่ายสุวรรณวาสติวาทนั้นมาเจริญอยู่ในดินแดนแถบหมู่เกาะอินโดนีเซียปัจจุบัน ฉะนั้น การพบรูปแบบศิลปะอย่างอินโดนีเซีย (ศรีวิชัย) ที่จุลประโทนจึงสะท้อน

ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่หมู่เกาะกับภูมิภาคแผ่นดินใหญ่ ผู้วิจัยจึงเชื่อว่ามีความเป็นไปได้ว่าภาพเล่าเรื่องที่จุลประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม อาจแพร่ขึ้นมาจากดินแดนหมู่เกาะ เนื่องด้วยคัมภีร์ฝ่ายสรรพาวาสติวาทมีความแพร่หลายอย่างมากในบริเวณหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังพบภาพสลักเล่าเรื่องตามคัมภีร์ชาตกมาลาและสูตราลังการของนิกายสรรพาวาสติวาทอย่างแพร่หลาย รวมถึงภาพเล่าเรื่องจากคัมภีร์ลลิตวิสตระ¹ ที่มหาสถูปบุโรพุทโธ ในเขตยอกยาคาร์ตา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 14 อันเป็นคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนาสรรพาวาสติวาทอยู่อย่างครบถ้วน (Miksic 1990: 71, 97; พิริยะ ไกรฤกษ์ 2517: 8)

สะท้อนถึงความแพร่หลาย ความนิยม รวมถึงความเจริญของพุทธศาสนาสกุลนี้ในเขตพื้นที่หมู่เกาะ สอดคล้องกับบันทึกของพระภิกษุอั้งอิงในข้างต้น และเมื่อพิจารณาจากตัวอย่างของวิตูวารัด และข้อสันนิษฐานของบวสเชอเลียรีในข้างต้นแล้ว หลักฐานต่างๆ นี้สนับสนุนความเป็นไปได้ที่ว่า พุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจเป็นพุทธศาสนานิกายสรรพาวาสติวาทิน โดยมีศูนย์กลางสำคัญหนึ่งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่เกาะของประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน

ข้อสังเกตเกี่ยวกับตุ๊กตาคนจุงลิง

ทั้งนี้ผู้วิจัยพบข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือในพื้นที่วัฒนธรรมทวารวดีมีการพบหลักฐานประติมากรรมขนาดเล็กรูปคนจุงลิง (ภาพที่ 8) ซึ่งได้รับการตีความในหลายความหมาย ทั้งเป็นของเล่น เป็นตุ๊กตาสะเดาะเคราะห์ อลิชาเบธ ไลออนส์ ได้เคยเสนอแนวคิดที่ว่า แท้จริงแล้วรูปคนจุงลิงนี้สร้างขึ้นตามแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทว่าด้วยการควบคุมจิตใจ (Lyons 1973:

---

¹ คัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดของพุทธศาสนาฝ่ายสรรพาวาสติวาท เล่าถึงพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าศากยมุนี มีความยาว 27 บท สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นโดยพระอัสวโมหะ พระธรรมมาจารย์รูปสำคัญ ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 ปัจจุบันพุทธประวัติจากคัมภีร์ลลิตวิสตระยังคงถูกใช้ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอื่นๆ ดู John N. Miksic, *Borobudur Golden Tales of the Buddhas* (Singapore: Periplus Editions, 1990), 97.

193-202) หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2537: 123) ได้วิเคราะห์ว่าเป็นเพียงการแสดงความหมายเชิงเปรียบเทียบ โดยเปรียบเทียบเด็กชายที่มีความซุกซนเหมือนลิง และเมื่อพิจารณาพร้อมกับสถานที่ที่จะพบว่า ประติมากรรมคนจูงลิงมักพบร่วมกับโบราณสถานในสภาพไม่สมบูรณ์ โดยส่วนหัวของประติมากรรมถูกหักออก ประติมากรรมดังกล่าวจึงอาจเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องการสะเดาะเคราะห์ให้เด็กในสังคมโบราณ

ทั้งนี้ในพระอภิธรรมของนิกายสรวาสติวาทมีข้อความระบุชัดเจนว่า จิตใจมนุษย์เปรียบเสมือนลิงจำเป็นจะต้องควบคุม (Dhammajoti 2015: 251) ซึ่งการจูงลิงดังกล่าวยังปรากฏร่องรอยเรื่องลิงอยู่ในภาพการฝึกจิตของภิกษุธิเบตในปัจจุบัน (ภาพที่ 9) การปรากฏความใกล้เคียงระหว่างรูปแบบของประติมากรรมกับข้อความบรรยายในพระอภิธรรม และภาพการฝึกจิตในศิลปะทิเบตนั้น ความใกล้เคียงดังกล่าวสะท้อนความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า ประติมากรรมคนจูงลิงอาจมีความเกี่ยวข้องบางอย่างกับแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะนิกายสรวาสติวาท เนื่องด้วยคัมภีร์ของพุทธศาสนา สกถุณียังคงมีอิทธิพลต่อพุทธศาสนาวชิรยานธิเบตตั้งแต่อดีตจวบจนทุกวันนี้ (Coedes 1968: 84) ทั้งพระวินัยของนิกายสรวาสติวาทก็ยังคงใช้อยู่อันเป็นแรงบันดาลใจของภาพวาดภิกษุจูงลิงดังกล่าว

ภาพที่ 8 ประติมากรรมคนจูงลิง

(ที่มา: <https://www.facebook.com/Uthongmuseum/photos/a.1318958308301918/1318958431635239> เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2563)

ภาพที่ 9 ภาพการฝึกจิต 9 ลำดับของภิกษุธิเบต

(ที่มา: <https://100daysofpeace.files.wordpress.com/2011/11/img115.jpg> เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2563)

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

พุทธศาสนานิกายसरस्वतीวาทเจริญขึ้นในอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2-3 ในพื้นที่อินเดียภาคเหนือ โดยเฉพาะในเขตแคชเมียร์ พุทธศาสนานิกายดังกล่าวได้เข้ามาเจริญอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 พร้อมกับกระแสการค้าช่วงอินโด-โรมันและอิทธิพลของราชวงศ์กุษาณะ ก่อนจะเจริญอย่างมากในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ดังสะท้อนอยู่ในบันทึกของหลวงจีนอี้จิงซึ่งระบุว่า พุทธศาสนานิกายसरस्वतीวาทินได้เจริญรุ่งเรืองโดยทั่วไปในอุษาคเนย์ โดยมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ในภูมิภาคหมู่เกาะ ก่อนจะเผยแผ่มาสู่เขตภาคพื้นทวีปในลำดับถัดมา ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้สามารถเห็นได้จากความใกล้เคียงของรูปแบบศิลปะระหว่างภูมิภาคทั้งสอง

การศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนานิกายย่อยอื่นนอกจากเถรวาทและมหายานแสดงถึงความหลากหลายของวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและหลอมรวมอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งร่องรอยของพุทธศาสนาสกุลसरस्वतीวาทยังอาจสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของรัฐโบราณ

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับราชวงศ์สุโขทัยในพื้นที่อินเดียภาคเหนือ รวมถึงความสัมพันธ์ภายในภูมิภาคระหว่างภาคพื้นทวีปกับภาคพื้นหมู่เกาะ ทั้งนี้ การพบร่องรอยดังกล่าวได้นำไปสู่ข้อควรระวังหนึ่ง คือ จารึกภาษาสันสกฤตทุกหลักนั้นอาจไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนamahayana เสมอไป เนื่องด้วยพุทธศาสนาสุกฤษนี้ยินยอมที่จะใช้ภาษาสันสกฤตในการจดบันทึกเนื้อหาต่างๆ จึงทำให้เกิดการจารึกชื่อพระธรรมอย่างเถรวาทด้วยภาษาสันสกฤตขึ้นต่างจากข้อปฏิบัติดั้งเดิมที่ยินยอมใช้เพียงภาษาบาลี ซึ่งเป็นการเพิ่มมุมมองใหม่ให้กับหลักฐานทางโบราณคดีเพื่อใช้ในการศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมศิลปากร, 2557. พระคัมภีร์ที่ปวงศ: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกา ตรีป. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- จ้านงค์ ทองประเสริฐ, 2510. พระพุทธศาสนาในลังกา. พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, 2551. พระพุทธศาสนาในศรีลังกา. กรุงเทพฯ: เซน ปรีณัตติง.
- นันทนา ชูติวงศ์, 2520. “ภาพซากดึกดำบรรพ์เจดีย์จุลปะโทน.” ศิลปากร 21 (4): 28-56.
- ผาสุข อินทรารวูธ, 2530. พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- _____, 2543. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย.
- _____, 2548. สุวรรณภูมิ: จากหลักฐานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิริยะ ไกรฤกษ์, 2517. พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลปะโทน. (แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรัตติ ติศกุล). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2537. ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- เสถียร โพธิ์นันทะ, 2513. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พระนคร: บรรณาการ.

ภาษาต่างประเทศ

- Assavavirulhakarn P., 2010. *The ascendancy of Theravada Buddhism in Southeast Asia*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Bapat P.V., 1956. *2500 years of Buddhism*. New Delhi: Ministry of Information and Broadcasting Government of India.
- Briggs L.P., 1951. *The ancient Khmer empire*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Coedes G., 1968. *The Indianized states of Southeast Asia*. (Translated by S. B. Cowing). Honolulu: East-West Center Press.
- Dhammajoti Bhikku K.L., 2015. *Sarvastivada Abhidharma*. Hongkong: The Buddha-Dharma Centre of Hong Kong.
- Dutt N., 1998. *Buddhist sects in India*. New Delhi: Shri Jainendra Press.
- Hezra K.L., 1982. *History of Theravada Buddhism in South-East Asia with special reference to India and Ceylon*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.

- Loeschner H., 2012. "The stupa of the Kushan emperor Kanishka the Great with comments on the Azes era and Kushan chronology." **Sino-Platonic Papers** 227 (July): 1-25.
- Lyons E., 1973. "Two Dvaravati figurines." **Journal of Siam Society** 61 (1): 192-201.
- Majumdar R.C., 1986. **Suvarnadvipa: Ancient Indian colonies in the Far East Volume 1**. New Delhi: Gian.
- Miksic J.N., 1990. **Borobudur golden tales of the Buddhas**. Singapore: Periplus Editions.
- Ray H.P., 2006. "The axial age in Asia: The archaeology of Buddhism (500 B.C.-A.D. 500)." In M. T. Stark (Ed.), **Archaeology of Asia** (pp. 303-323). Mass: Blackwell Pub.
- Sen T., 2014. "Buddhism and the maritime crossing" In D. C. Wong & G. Heldt (Eds.), **China and Beyond in the mediaeval period: Cultural crossings and inter-regional connections** (pp. 39-62). Amherst and Delhi: Cambria Press and Manohar.
- Takakusu J., 1966. **A record of the Buddhist religion: As practised in India and the Malay archipelago, A.D. 671-695**. Delhi: Munshiram Mancharlal.
- Woodward H., 2003. **The art and architecture of Thailand**. Leiden: Koninklijke Brill NV.